

Gamtosauginės minties Lietuvoje metamorfozės: nuo užuomazgų per Apšvietą iki romantizmo

MANTAS ANTANAS DAVIDAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

mantas.davidavicius@vdu.lt

<https://orcid.org/0000-0003-1313-9231>

SANTRAUKA. Apšvieta ir romantizmas šiame straipsnyje traktuojami ne kaip chronologiškai apibrėžtos kultūrinės kryptys, o kaip tam tikri būdai suvokti pasaulį, išryškinami esminiai filosofiniai šių pasaulio traktuočių bruožai. Parodoma, kaip perėjimai nuo simbolinio mąstymo prie Apšvietos bei nuo Apšvietos prie romantizmo transformavo lietuvių santykį su gamtine aplinka. Taip pat atskleidžiami glaudūs literatūrinės kūrybos, filosofijos ir praktinės Lietuvos gamtosaugos (pavyzdžiui, įstatymų leidybos, gamtosaugos institucijų raidos) tarpusavio saitai. Tuo tikslu pasitelkiami grožinės literatūros pavyzdžiai (Mikalojaus Husoviano, Henry Davido Thoreau, Prospero Mérimée darbai), padavimai apie Lietuvos giriose lokių augintą berniuką. Šie pavyzdžiai kontekstualizuojami, apžvelgiami analizuojamų filosofinių tendencijų ir politinių transformacijų kontekste. Apšvieta straipsnyje parodoma kaip racionalizacijos ir technologizacijos projektas: juo mėginta paneigti simbolinį mąstymą, gamtos kaip išteklių traktuotei suteikta išskirtinė reikšmė, gamtinė aplinka perkurta pagal industrinį modelį. Apšvietos gamtosauga – optimalaus vartojimo mokslas. Romantizmas straipsnyje parodomas kaip maištas prieš tokią Apšvietą, pasiūlęs naują gamtosaugos tipą – gamtos kaip savaiminės vertybės saugojimą nuo žmogaus.

RAKTAŽODŽIAI: Romantizmas, Apšvieta, simbolinis mąstymas, gamtos apsauga, lokių berniukas.

Metamorphoses of the Lithuanian Environmental Thought: From the Onset through Enlightenment to Romanticism

ABSTRACT. This article treats the Enlightenment and Romanticism as ways of understanding the world (rather than chronologically defined intellectual movements). The article discusses the main philosophical attributes of these worldviews. It demonstrates how shifts from the symbolical reasoning to the Enlightenment, as well as from the Enlightenment to the Romanticism, transformed the Lithuanians' relations to the natural surroundings. The article also underscores close connections between literature, philosophy and the Lithuanian environmental practices (i. e. environmental laws, and institutions of environmental protection). For this purpose literary examples (such as works by M. Hussovianus, H. D. Thoreau and P. Mérimée), as well as a tale about a boy raised by the bears in

Lithuanian woods, are examined in the light of philosophical tendencies and political transformations. The article shows that the Enlightenment, a project based on rationalization and secularization of the world (an attempt to eliminate symbolical reasoning) brought with itself a view of nature as a resource, and a plan to reconstruct nature alongside the industrial model. The environmental protection of the Enlightenment was a science of optimizing the exploitation. The article shows that Romanticism was a rebellion against the Enlightenment, offering a new type of environmental protection: namely, protecting the nature as useful in-itself, and protecting it from the humans.

KEYWORDS: Romanticism, the Enlightenment, symbolical reasoning, conservation of nature, the bear's child.

ĮVADAS

Prašom neužmiršti, kad esate laukinių krašte.

(Mérimée 1995: 12)

Sunku būtų pervertinti romantizmo ir Apšvietos¹ svarbą Vakarų kultūros virsmams: abu būdai suvokti pasaulį paveikė beveik visus Vakarų civilizacijos klodus nuo meno ir filosofijos iki politikos. Viena iš sričių, patyrusių stiprią jų įtaką, buvo aplinkosaugos teorija; būtent jos sąsajas su romantine bei Apšvietos filosofija ir apžvelgsiu šiame straipsnyje. Apšvieta šiame straipsnyje aktuali pirmiausia kaip romantizmo taikiny, arba terpė, prieš kurią jis sukilo. Nors pasirodo tyrimų, kur analizuojamas romantizmo ir aplinkosaugos ryšys (McKusick 2000; Keegan 2010), Lietuvoje romantizmo studijos dažniausiai apsiriboja vien estetikos, meno ir literatūros sritimis. Tiesa, esama straipsnių (Tunaitis 2001), net atskirų studijų (Viliūnas 2008), skirtų Lietuvos romantinės filosofijos tyrimams, bet jos ryšys su gamtosaugos teorija kol kas neanalizuotas. Lygiai taip pat nebuvo nagrinėjami Apšvietos filosofijos saitai su gamtosaugos teorija. Dėl to lieka nepastebėta nemažai svarbių dalykų, susijusių tiek su lietuviškuoju romantizmu bei Apšvieta, tiek su Lietuvos aplinkosaugos transformacijomis.

Dėl šių priežasčių, apžvelgdamas Apšvietos, romantizmo ir gamtosaugos santykius, sieksiu parodyti, kad romantizmas ir romantinė filosofija mūsų kraštuose suvaidino svarbų, gal net lemiamą vaidmenį šiuolaikinės aplinkosaugos raidoje. Straipsnyje aptarsiu tokį jo vaidmenį lėmusius veiksnius, romantizmo ir Apšvietos kolizijas, veikusias žmonių santykius su gamta. Svarbiausia – pamėginsiu atskleisti, kuria linkme lietuvių santykį su gamtos aplinka pastūmėjo suklestėjęs romantizmas.

.....
 1 Tai, kas anglų kalba vadinama *the Enlightenment*, o vokiečių – *der Aufklärung*, lietuvių kalboje įprastai vadinama Šviečiamuoju amžiumi. Tačiau dėl žodžio *amžius*, įeinančio į terminą, straipsnio autoriui kur kas priimtinesnis šiek tiek mažiau paplitęs terminas Apšvieta – jį sąmoningai ir renkamsi vartoti straipsnyje, atsiribojant nuo chronologinės reiškinio traktuotės.

Prieš pereidamas prie svarstymų noriu pabrėžti, kad romantizmą ir Apšvietą straipsnyje traktuojau kaip būdus suvokti pasaulį, o ne kaip chronologiškai apibrėžtas kultūrinės kryptis. Šie suvokimo būdai tik sąlygiškai (tam tikrais laikotarpiais išpopuliarėdami arba užmirštami) koreliuoja su chronologiniais pokyčiais. Kitaip tariant, laikausi pozicijos, kad nėra griežtai apibrėžtų, aiškių romantizmo (taip pat ir Apšvietos) pradžios ir pabaigos taškų, o į jų analizę šiame straipsnyje kviečiu pažvelgti kaip į filosofinį suvokimo tipų nagrinėjimą, nepretenduojantį istoriškai tirti chronologinės raidos. Galima sakyti, jog seksiu Balio Sruogos pasiūlyta meno stilių suvokimo linija, kurios laikantis, „[r]ealizmas, romantizmas, simbolizmas [...] yra ne vien istorinių meno krypčių pavadinimai, bet ir nelaikinės, tipologinės apibrėžtys – pasaulio suvokimo ‘psichologinės formos’“ (Veljataga 2011: 56). Kaip tik šios tipologinės apibrėžtys man ir yra aktualios.

SIMBOLINIS MĄSTYMAS IR LIETUVOS GIRIOS

Simbolinis mąstymas, mano apžvelgiamas šiame skyriuje, – tai toks mąstymo būdas, kai į pirmąjį planą iškeliami simboliai ir jų kompleksai. Nors simbolis dažnai suprantamas kaip „save ir kažką kitą nurodantis ženklas“ (Mažeikis 1998: 18), svarbu turėti omenyje, kad jis, kitaip nei metafora, taip pat „pretenduoja pakeisti patį daiktą ar bent jau būti jam prilygintas“ (ten pat: 20). Kitaip tariant, ne tik simbolio materialusis aspektas, bet ir jo pažymimasis aspektas pretenduoja būti tikrovės dalimi. Todėl simbolinio mąstymo plotmėje objektai nėra griežtai tapatūs sau patiems: jie yra ir jie patys, ir kažkas kita. Griežtai kalbant, simbolis ne nurodo, o per save apreiškia kitą dalyką. Be to, simbolis yra dinamiškas, gali keisti savo esatį. Simbolinis mąstymas, pavyzdžiui, žmogaus pasaulyje leidžia vynuvi virsti krauju, švinui – auksu, o gyvūnui – Dievu. Simbolinio mąstymo plotmėje tatuiruotė ant krūtinės gali saugoti nuo kulčių, o dvi kryžmai sudėtos lentos – parklupdyti žmonių minias. Visais minėtais atvejais per simbolio materialumą apreiškiamas ir kita, alternatyvi, esatis. Šis mąstymas substancijos atžvilgiu linksta į monizmą. Dėl paties simbolio pobūdžio simboliniam mąstymui būdinga išlaikyti neapibrėžtumus, o jam klestint kalbai ir minčiai buvo būdingi ir metaforiniai bei alegoriniai būdai suvokti pasaulį (ten pat: 19). Anot Gintauto Mažeikio, šis mąstymo tipas dominavo Renesanse.

Būtent prieš tokį mąstymo tipą sukilo modernybė. Ji, kaip ir iš jos kilusi Apšvietė, nuo pat savo pradžių kovojo su iki tol visuomenę reguliavusiais mitais, padavimais ir tikėjimais, mėgino juos demaskuoti, sekuliarizuoti, parodyti juos kaip neracionalius (Adorno, Horkheimer 2006: 21). Kitaip tariant, Apšvietė į pasaulio sceną įžengė kaip racionalumo sklaidos ir pasaulio atkerėjimo projektas, pasaulyje dauginantis skirčių ir kategorijų, kovojantis su simboliniu mąstymu ir

jo neapibrėžtumui. Apšvieta kėlė naują žmogiškumo etaloną, grindžiamą bejausmiu racionalumu, matuojančiu ir apskaičiuojančiu matematiniu protu, – abstraktų dvasinį žmogų, atitolusį nuo visko, kas yra gyvūniška ar gamtiška. Ji taip pat iš naujo apibrėžė patį mąstymą, griežtai atskyrė jį nuo jausmų ir vaizduotės, ragino atsižadėti simbolinio mąstymo ir jo vieton iškėlė formaliąją logiką. Į estetiką Apšvieta atnešė klasicizmą, grindžiamą nuostata, jog „viską lemia stebėjimas [...]“, sveikas protas. Jausmai klaidina. Vaizduotė nepagauna esmės“ (Kubilius 1986: 12). Jos šalininkai manė, kad mitai kyla iš nežinojimo, kad juose glūdi vien tamsi, pagarbi baimė tam, ko žmogus dar iki galo neperprato (bet būtinai perpras). Šiems mitams save priešinančios Apšvietos tikslas – panaikinti minėtąją tamsią, pagarbą baimę, apšviesti žmones, racionaliai paaiškinti baimės objektą, įgalinti žmogų užvaldyti gamtą. Taigi Apšvietos (ji šiame straipsnyje tapatinama su modernybe) mąstymo tipas iškilo kaip priešprieša simboliniam mąstymui, o pačią Apšvietą kiek vėliau ėmė kritikuoti romantinės pasaulėžiūros atstovai. Šių dviejų transformacijų neišvengė ir mūsų gamtosauga.

Pažvelgus į senąją Lietuvos raštijos palikimą matyti, kad jame likę nemažai simbolinio (ir drauge su juo einančio alegorinio, metaforinio, mitinio) mąstymo apraiškų. Pavyzdžiui, Mikalojus Husovianas *Giesmėje apie stumbrą išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę* susitikimą su Stumbru (atrodytų, gamtos dalimi) aprašo kaip susitikimą su beveik antgamtinę jėga. Stumbras jo kūrinyje pasirodo kaip kokias miško dvasias: drauge ir stumbras (tiesiog dar vienas miško žvėris), ir kažkas, kas „viršija žvėris“. Kitaip tariant, stumbras čia veikia simbolinio mąstymo plotmėje. Jis yra ir gyvūnas, ir kažkas kita. Stumbras pasirodo kaip simbolis – kaip ir kiti simboliai, jis veikia ir kūniškoje, ir dvasinėje plotmėje. Stumbro žvilgsnis medžiotoją Husovianą sukausto, išgąsdina. Šis jaučiasi Stumbro matomas net tada, kai galvoja esąs pasislėpęs, nepastebimas, – lyg stumbro žvilgsnis kiaurai skrostų visas kliūtis.

Viršija jis žiaurumu miško žvėris, ne tik jiems priligsta,

Betgi nepuola žmogaus, jei nesužeidžia tas jo.

Jis daugiausia tiktai gyvybę savąją saugo,

Ir atsargesnį už jį įsivaizduoti sunku:

Švaistos aplink akimis, į abidvi puses apsidairo

Ir visą kelią toli peržvelgia priešais save,

Puikiai pajaučia jisai žvilgsnio kryptį ir dėmesį staigų,

Nors ir slėptų žmogus, nors nekrutėtų visai. [...]

Žiūri ilgai į tave, įsmeigęs savąjį žvilgsnį [...] (Husovianas 2007: 121–122).

Kaip viename tekste yra rašęs Jacques'as Derrida, akistata su gyvūno žvilgsniu turi jėgą apnuoginti mūsų pačių gyvūniškumą: šios akistatos momentu mes

nužengiamo iš abstraktaus racionalumo bokšto ir pasijuntame pažeidžiami, kūniški (Derrida 2008: 3–4). Tokiai apnuoginančiai akistatai būdingas sąmonės ir kūno vienovės potyris, turintis įvairių jausminių išraiškų, tokių kaip baimė arba gėda. Šis potyris labai būdingas simboliniam mąstymui, nes jausmingumu jis priešinasi Apšvietos *ratio*, neleidžia šiam pasireikšti ir dominuoti. Gebėjimas pamatyti gyvūną kaip Kitą – kaip kažką, kas gali būti *žiaurus*, kas gali turėti žvilgsnį, charakterį, kas gali mums prilgti arba mus pranokti, „viršyti“, – tai svarbi simbolinio mąstymo santykio su gamta dalis. Kitaip tariant, simbolinis mąstymas gyvąją gamtą suvokia kaip itin daugiasluoksnę, o materialumas ir tinkamumas vartoti tėra pora iš galimų santykio su gamta būdų. Todėl gyviai čia matomi ne vien per panaudos ar instrumentinį santykius, bet ir per kitokius santykių tipus. Ženkli šių santykių dalis į žmogaus ryšį su gyvūnu įtraukia platų spektrą emocijų, tam tikrą empatiją. Būtent tokią gamtą giesmėje aprašo M. Husovianas. Susidūręs su stumbru jis jaučiasi pažeidžiamas, pasijunta esąs silpnesnis susitikimo dalyvis. Akimirka jis atsiduria galingojo Stumbro malonėje, kuris *nors ir žiaurus, betgi nepuola*.

Anot istorikės Tomos Zarankaitės–Margienės, M. Husoviano gyvenamaisiais laikais medžioklė buvo vertinama „dėl savo dramatiškumo ir galimybės suteikti aštrių pojūčių“ (Zarankaitė–Margienė 2018: 230), o pats medžiojimas reikalavdavo „tvirto medžiotojo kūno sudėjimo bei pasiryžimo iškęsti netikėtus išbandymus“ (ten pat). Medžiojamas gyvūnas būdavo sužeidžiamas lanku, paskui nuvarginamas, nuvaromas į apribotą miško plotą ir galiausiai (dažniausiai) pribaigiamas – nuduriamas ietimi. Tokiose medžioklėse būdavo įrengiamos regyklos, iš kurių visą medžioklės procesą stebėdavo rūmų damos ir vaikai. Tai rodo, kad pati medžioklė turėjo tam tikrą jėgos ir vikrumo demonstravimo aspektą, o susidūrimas su gyvuliu turėjo ir simbolinę – „sutarties užtvirtinimo ‘krauju’ – funkciją“ (ten pat: 202). Valdovas, ginkluotas ietimi, drauge su svita kaudavosi su stumbru, atsidurdavo žūtbutinėje akistatoje ir čia, įveikdamas šį *viršijantį miško žvėris* sutvėrimą, pats simboliškai įtvirtindavo savo teisę valdyti miško valdą. Įveikdamas miško galios simbolį, valdovas pats juo tapdavo. Tad Renesanso politika, teisė, taip pat šių sričių kalba akivaizdžiai klio vėsi simboline logika.

Simbolinis mąstymas Renesanso laikų Europoje buvo įtrauktas ir į rašytinę teisinę sistemą², jos reguliuojamą gamtos apsaugą. Tam tikru lygmeniu tai būdin-

2 Apie simbolinio mąstymo integraciją į Europos teisę aiškiai byloja medžiojamųjų gyvūnų skirstymas į „Didžiuosius“ (*Animalia superiora*) ir „mažuosius“ (*Animalia minuta*). „Didumas“ šiame skirstyme nebuvo vien fizinis: tai simbolinis „didumas“, arba kilnumas. Kaip rašo T. Zarankaitė–Margienė (2018: 51), didumas visų pirma buvo susijęs su gyvūno ir valdovo ryšiais. Būtent dėl šios priežasties Lenkijoje „Didžiųjų“ kategorijai priklausė ir bebrai. Tiesa, ji taip pat mini, kad Lietuvos Statutai nepasitelkia šių terminų, vartojamų Lenkijoje ir Šventosios Romos imperijoje, tačiau priduria, kad LDK valdovai kitais teisės aktais pasilikdavo sau teisę į tam tikras (simboliškai svarbias) gyvūnų rūšis – pavyzdžiui, stumbrus (ten pat: 49).

ga ir Lietuvai. Pavyzdžiui, Kazimiero Jogailaičio teisyne (1468) buvo reguliuojama medžioklė, saugomas miškas. Anot Gedimino Isoko (2006: 92), tuo metu nusistovėjo tam tikra miškų priežiūros tvarka, kuria vadovaudamasis valdovas skirdavo vyriausią medžioklį, šis – girininkus, o pastarieji iš vietinių miško gyventojų samdydavo „osočnikus“³. Šie gyvendavo girios kaimuose kaip laisvieji žmonės, tačiau būdavo įpareigoti rūpintis valdovo žvėrimis jam priklausančiame miške. Žygimantui Senajam valdant buvo priimtas Pirmasis, o Žygimantui Augustui valdant – Antrasis Lietuvos Statutas. Abiem buvo reglamentuojama miškų bitininkystė, miškų ir medžių kirtimas, girios pievų šienavimas. Antrajame Statute buvo skelbiama: „Jeigu kas vagies papročiu giraitę kirstų, o jį nusikaltimo vietoje su mediena sugautų, tai turi sumokėti už savo kaklą“⁴ (Antrasis Lietuvos Statutas 1566: 10.15). Užuomina apie galimą mirties bausmę už nelegalų medžių kirtimą iš pirmo žvilgsnio atrodytų neproporcingai žiauri. Tačiau vertinant simbolinio mąstymo plotmėje galima nutuokti, kad minėtojo draudimo pažeidimas reiškė daugiau nei vien tik medienos pasisavinimą: nelegalus kirtimas pažeisdavo simbolinį žemės valdovo ir jam priklausančio miško ryšį, taigi tam tikra prasme būdavo ir iššūkis pačiai valdovo simbolinei galiai. Be to, galima numanyti, kad bent kai kuriais atvejais nelegalus miško kirtimas neigdavo ikimodernų religinių žmonių ryšį su giriomis, nagrinėjamą daugelyje įvairių etnologijos, archeologijos ir tautosakos tyrimų (Vaitkevičius 2009; Ivinskis 1986; Dundulienė 1990: 26, 116). Kitaip tariant, kai kurių girių kirtimas visuomenės akyse galėjo būti matomas kaip tam tikra šventvagystė.

Apibendrinant galima teigti, kad simboliniame mąstyme miškas dažnai būdavo artimas stebuklų ir pasakų erdvei, kurioje veikia maginė logika, gali vykti keisti, nenuspėjami, stulbinami dalykai. Miškuose gyvena dievybės ir dvasios, o miško materialinė erdvė tebeslėpė galią. Matomi simboline žiūra, gyviai ir objektai galėdavo virsti sau visiškai netapačiais dalykais. Kažkur miške, ten anapus, galėdavo sutikti Velnią ir jį medžiojantį Perkūną, įžengti į dvasių pasaulį. Tokioje girioje žmogiškoji imanencija neretai susidurdavo su transcendencija: žmogus pajusdavo girią kaip beribiškumo duotybę, kantiškai jam pasireiškiančią per didingumo pojūtį. Simboliniame mąstyme Lietuvos giria nebuvo traktuojama vien kaip geografinė erdvė, materialinė vertybė arba išteklius.

.....
3 Lietuvišką termino adaptaciją perimu iš G. Isoko darbų, bet apie šią pareigybę yra rašę ir kaimyninių šalių istorikai. Tomaszas Samojlikas vartoja terminą *osocznik* (Samojlik, Jędrzejewska 2005: 24), Georgijus Karcovas pamini *осочник* (Карцов 1903: 22).

4 Čia turima omenyje piniginės baudos už savo gyvybę sumokėjimo galimybė. Nesumokėjęs šios išpirkos grėsė mirties bausmė.

NUSISUKIMAS NUO GIRIŲ: LOKIŲ BERNIUKAS

Vaikas, žindantis lokę (Connor 1698: 342)

Lenkų istorikai Tomaszas Samojlikas ir Bogumiła Jędrzejewska tvirtino, kad po Vladislavo Vazos valdymo laikų karališkojoje Belovežo girioje, jų žodžiais tariant, „baigėsi aukso amžius“ (Samojlik, Jędrzejewska 2005: 36). Nuo pat Jogailos laikų, o gal dar ilgiau medžioklė buvo svarbi, dažnai ritualinę ir simbolinę prasmę valdovams turinti veikla, įprasta valdantiejiems. Bet Jonas Kazimieras, Mykolas Kaributas Višnioveckis ir Jonas Sobieskis savo karališkosios girios nebelankė ir joje nė karto nemedžiojo (ten pat). Šie valdovai nebeleido ir jokių ypatingų naujų gamtosauginių įstatymų. Galima klausti: kas nutiko, kodėl nuo didžiųjų medžioklių, išimtinių valdovų teisių į tam tikrų gyvų padarų medžioklę ir mirties bausmės už miško kirtimą pereita prie absoliutaus pasyvumo ir abejingumo miškų atžvilgiu? Bent dalinį atsakymą į šį klausimą galėtume rasti dominuojančioje laikmečio filosofijoje.

Jono Kazimiero valdymo laikais Europoje ėmusi sparčiai plisti racionalizmo filosofija neišvengiamai pasiekė ir Lietuvą. Tarp šios filosofinės srovės lyderių buvo René Descartes'as, savo žymiąja išvada *cogito ergo sum* susiejęs egzistenciją su mąstymu, o mąstymą tapatinęs su bejausmiu loginiu samprotavimu. Jausmus, t. y. tai, kas palaikė simbolinio mąstymo santykį su mišku, R. Descartes'as laikė afektais – protą iš tiesos kelio išvedančiais veiksniais, o kūną ir kūniškumą (lemiamą reikšmę turinčius medžioklėse, kur naudojami šaltieji ginklai) atribojo nuo žmogiškumo esmės (mąstančiojo *res cogitans*). Kūną jis paskelbė esant atskira substancija – *res extensa*. Mąstymą paskelbus atskira nuo kūno substancija ir jį priskyrus vien žmonei bei Dievui, tarp žmonių ir miško gyvūnų bei augalų atsivėrė praraja (Dekartas 1978: 135–136). R. Descartes'o akimis žvelgiant, M. Husoviano stumbrai tebuvo

viso labo mašinos ir mechanizmai, visu kuo menkesni už didingą žmogaus sielą. Ideali erdvė žmogiškajai sielai reikštis irgi buvo toli nuo miško, adrenalino kupinos medžioklės, nuo azarto, jaudulio, nuo pergalės kvaitulio. Žmogui tobulą erdvę R. Descartes'as atrado dvaro ramybėje: „[L]aimei, neturėdamas ramybę drumsčiančių rūpesčių bei aistrų, aš užsidarydavau visai dienai kambaryje prie krosnies ir maloniai paskęsdavau savo mintyse“ (ten pat: 107). Šiuo keliu pasuko ir didelė dalis Europos aukštuomenės. Medžiokles imta laikyti perdėm kūnišku malonumu (galiausiai, joms vėl išpopuliarėjus, santykis tarp medžiotojo ir jo laimikio jau buvo smarkiai pasikeitęs, bet apie tai vėliau). 1649 m. R. Descartes'ą, jau žymų mokslininką, pakvietė apsisototi Švedijos karalienės Kristinos (Jono Kazimiero antros eilės pusseserės) rūmuose, o iš ten jo filosofija nesunkiai pasiekė ir mūsų kraštus.

Tuo metu Europoje pradėjo plačiau nei kada nors anksčiau skliti pasakojimas apie tai, jog Lietuva – tai laukinis miškų kraštas, jo žmonės esantys tokie primityvūs, kad Vilniaus apylinkėse nemažai žmonių vaikų (už)auginę lokiai. Galimas daiktas, jog tam tikrų pasakojimo apie lokių berniuką užuomazgų (Nastopka 1995: 45–46) aptiktume dar XII–XIII a. rašytame Sakso Gramatiko danų metraštyje *Danų darbai* (Грамматик 2017: 367), kur lokys intymiai santykiauja su jauna mergina ir tarytum sukuria su ja šeimą, tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad *Danų darbuose* aprašomi įvykiai vyko Švedijoje, o ne Lietuvoje. Užtat XVII a. Europoje šio siužeto variacija persikėlė į Lietuvos erdvę ir išgyveno tikrą renesansą. Tuo metu daugybė įvairių Europos keliautojų (visų pirma prancūzų) šią istoriją savo tekstuose ėmė fiksuoti kaip tikrą tiesą, kurią jie neva savo akimis regėję ar iš patikimų šaltinių išgirdę. Vieną iš pirmųjų tokių pasakojimų 1663 m. užrašė prancūzų keliautojas Antoine'as de Gramont'as, apsilankęs Jono Kazimiero Vazos rezidencijoje, kur „kaip dalis linksmiamosios programos, rūmų sode buvo demonstruojamas berniukas, kaimiečių rastas netoli Vilniaus, tarp 'penkių ar šešių lokės jauniklių', žindęs 'motiną lokę'“ (Benzaquén 2006: 28). Po beveik trisdešimties metų panašius dalykus teigė ir kitas prancūzas – jėzuitų misionierius Philippe'as Avrilas (Avril 1692: 283), taip pat – Jono Kazimiero asmeninis gydytojas Bernardas Connoras. Pastarasis, pavyzdžiui, rašė:

Yra vienas miškas daugiau nei šimto mylių ilgio, kuriame žmonės gyvena labai laukiniai ir neišprusę, nors Lietuvos didikai daugiausiai yra mandagesni [...]. Mane Kunigaikštis patikino (o ir šiaip tuo tikima visoje karalystėje), kad esama šiuose miškuose daugybės vaikų, kurie buvę užauginti lokių. Mano [viešėjimo] laiku vieną iš tokių laikė vienuolynė [...], tuo metu jis buvo sulaukęs apie dešimties metų (sprendžiant vien pagal išvaizdą ir bruožus), siaubingo veido, neturįs nei proto, nei kalbos; vaikščiojo keturiomis ir neturėjo nieko žmogiško, kaip tik žmogiškąjį sudėjimą [...]. Ilgainiui, mokomas stovėti tiesiai, remdamasis į sieną, prilaikomas tokiu pat būdu, kaip šunys yra mokomi prašyti, ir po truputį pratinamas valgyti už stalo, po nemažai laiko jis tapo ramesnis ir ėmė reikšti

savo sąmonę kими ir nežmogišku tonu. [...] To nutikimo tikrumu mane užtikinęs patsai Karalius, keletas valdininkų ir kitų didžiųjų tos karalystės žmonių, negana to, esti dažna ir neginčyta pažiūra, kad tuose kraštuose vaikai dažnai būna žindomi ir auginami lokių (Connor 1698: 342–343).

Lokės žindomas berniukas greitai tapo šį kraštą nusakančiu simboliu, reiškiančiu artimą, intymų ir lygiavertį žmogaus ir gamtos, žmogaus ir gyvūnų santykį, atgrasų visai Europai. Šis santykis neatitiko tuometinio Europos etalono – karteziškojo žmogaus idealo, todėl lietuvis, turintis ryšį su mišku, negalėjo būti žmogumi tikrąja to žodžio prasme. Norėdami sužmogėti, „įgyti kultūros“, lietuviai turėjo sunaikinti artimą santykį su miškais. Kitaip tariant, turėjo įvykti tam tikras tradicijos lūžis, kuris pakeistų mūsų kraštų santykį su mišku. Toks lūžis ir įvyko. Praėjus vos šimtui metų pasakojimas apie meškų berniuką – nuo civilizacijos atitolusį lietuvi – jau buvo dėstomas Vilniaus universitete iš 1764 m. Vilniuje perleisto⁵ Aloyzo Antonijaus Vernėjaus veikalo *De re logica* („Apie logiką“), ten šis pasakojimas buvo pasitelkiamas kaip argumentas, prieštaraujantis įgimtų idėjų teorijai (Plečkaitis 1989: 14; Verneius 1751: 60).

Maždaug XVII–XVIII a., Vilniaus universitete ėmus plisti lokių berniuko pasakojimui, Lietuvoje įsitvirtino naujas gamtos idealas – Apšvietos. Jį koncentruotai nusakė 1807–1815 m. universiteto rektorius pareigas ėjęs Janas Śniadeckis:

Romantizmas visuomenę laiko tarškalių gauja, norinčia mėgautis iš šešioliktojo amžiaus pakviestais prietaringais kliedesiais ir išsivadėjusiomis praščiokiškumo nesąmonėmis [...], romantizmas mėgsta prisiminti senus tautų papročius ir įvykius, ilgisi praėjusių amžių, pamėgęs paprastą, laukinę ir neapibrėžtą gamtą!.. Burtai, užkeikimai ir vaiduokliai yra ne gamta, bet nežinojimu ir prietaisais nuvertėjusio intelekto vaisius [...]. Nė vienas mūsų poetas nesako, kad būtų mieliau pasivaikščioti erškėčiais, dygliais ir šurkščiomis piktžolėmis apaugusia žeme, kupina šliužų ir drėgmės, negu Pulavų parke (Śniadeckis 2007, 102–104).

Kaip matome, J. Śniadeckio gamtos idealas – Pulavų parkas: gamta, sutvarkyta vadovaujantis žmogaus protu ir išmintimi, pašalinus visus žmogui nepatogius elementus – dyglius, erškėčius, šliužus ir piktžoles. Gamta turi būti racionaliai perkonstruota, prižiūrėta – tik tuomet ji galės būti vertinga, kaip meškos žindytas berniukas, žmogiškumo įgaunantis tik pamokytas logikos pagal A. Vernėjaus vadovėlį. Neliesta gamta Apšvietos žmogui atrodo nepraktiška, grubi, neestetiška ir nevertinga. Vertingai gamtai, kaip ir vertingam menui, turėjo būti būdingas „geometriškas planas ir linijų simetrija kaip ir Versalio parkui“ (Kubilius 1986: 13).

5 Pirmasis kūrinio leidimas, nurodomas straipsnio literatūros sąrašė, išleistas Romoje.

Todėl tuo laiku iškyla idėja, kad gamtą galime (ir turime) racionaliai (re)formuoti ir koreguoti. Vadovaujantis šia, modernia, gamtos samprata imama kurti ir plėtoti racionalaus gamtos sutvarkymo ir saikingo eikvojimo (gamtosaugos) mokslus, o jų priešakyje stovi girininkų mokyklos. 1803 m. Peterburge įsteigiama pirmoji Rusijos girininkų mokykla, 1811 m. ji jau reformuojama į institutą. 1812 m. atidaroma Ypatingoji miškininkystės mokykla Varšuvoje, o 1823 m., dar J. Śniadeckiui gyvam esant, įsteigiamas Vilniaus universiteto agronomijos institutas, rengiantis ir miškininkus. Miško priežiūra paverčiama metodišku mokslu: gyvūnai šeriami, sodinami medžių sodinukai, medžiokle reguliuojama gyvūnų populiacija. Mokliškai nustatomos įvairių rūšių skaitlingumo normos. Miškuose stengiamasi padidinti proporcinę „naudingųjų medžių“ dalį. Senesniųjų laikų „osočnikų“ vaidmenį perima girininkai, jie savo pareigas eina nebe pagal gyvenamąją vietą, o pagal išsilavinimą, kaip samdomi (taigi pakeičiami) darbuotojai. Sukuriamos miškininkų uniformos, ima rasti įvairių miškininkų būrelių, draugijų, specializuota miškininkų spauda. Karališki miškai sudalijami kvartalais, atskiriamais proskynomis, o girios suskirstomos tiksliniais sektoriais (Davidavičius 2020: 98). Taip kiekvienas Lietuvos miškas ima bent pamažu artėti prie Pulavų ar Versalio parkų.

Michelis Foucault knygoje *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas* aprašė ugdymo, baudimo ir gydymo institucijų transformacijas Apšvietoje – jis parodė, kad šių institucijų raidoje sporadiškus smurto protrūkius pakeitė nuolatinė disciplina, reguliavimas ir priežiūra (Foucault 1998: 155). Iš esmės miškų gamtosauga išgyveno tokią pat transformaciją: disciplinavimo mechanizmas buvo pritaikytas miško florai ir faunai, nuo chaotiško ir atsitiktinio girių gėrybių naudojimo pereita prie planingo jų eikvojimo ir regeneravimo. Gyvūnų ir augalų kūnus imama disciplinuoti nuolat prižiūrint ir kontroliuojant girininkams, tuos kūnus siekiama padaryti optimaliai produktyvius, visada kiek įmanoma sveikus, tinkamus gaminti ir vartoti. Kad disciplinuoti būtų lengviau, miškams pritaikoma panoptinė sistema; būtent tokį vaidmenį girioje atlieka proskynos: jos padeda nuolat stebėti mišką. Miškas ir jo žvėrys savo esme tapo dar viena pramonės šaka.

Čia verta atkreipti dėmesį, kad po šios tokios pauzės kilmingųjų medžioklės taip pat sugrįžo į girias, bet grįždamos tapo visai kito pobūdžio – modernios: medžiojant padaugėjo vartojimo bei pramogavimo akcentų, smarkiai išaugo sumedžiojamų žvėrių skaičiai, o moderni medžioklė, anksčiau buvusi fizine kova, laipsniškai virto puota – dabar jau buvo medžiojama iš paviljonų, vartojant daug alkoholio, įtraukus daug šaunamųjų ginklų dingo medžioklės rizika, kūno jėgos demonstracija, dingo ir kovos su gyvūnu intriga. Nebėra klausimo, ar gyvūnas bus įveiktas, – klausiami tik, kiek jų sumedžiosime. Ši transformacija galutinai pakeičia laukinės gyvūnijos vaidmenį: Stumbras, buvęs padaru, „viršijančiu žvėris“, tampa dar viena ūkine karve, auginama medžioklės sezonui.

LOKIŲ BERNIUKAS SUGRĮŽTA Į VOLDENĄ IR Į GUDŲ GIRIĄ

Galiausiai norėčiau trumpam sugrįžti prie padavimo apie lokių berniuką. Laikui bėgant berniuko įvaizdis ir reikšmė keitėsi, tačiau svarbos neprarado. Lokių berniukas, nors ir mėgintas paversti žmogumi, iki galo nesužmogėjo ir „neapleido“ šio krašto: 1868 m. jis įsikūnijo į prancūzų romantiko Prospero Mérimée novelės „Lokys: profesoriaus Vitembacho rankraštis“ personažą. Ši novelė vėliau buvo adaptuota daugelyje kitų kūrinių – nuo Konstantino Eggerto (1928), Januszo Majewskio (1970) ir Waleriano Borowczyko (1975) filmų iki Aušros Marijos Sluckaitės-Jurašienės libreto „Lokys“ (2000) (operai muziką sukūrė Bronius Kutavičius) – šia forma lokių berniukas gyvas ir šiandien. P. Mérimée žvilgsnis į jau užaugusį lokių berniuką kitoks nei aprašytieji anksčiau: jame nėra pasidvygėjimo, juntamo B. Connoro pasakojime. Nors P. Mérimée lokys laipioja po medžius (Mérimée 1995: 12), turi nagus ir dantis (ten pat: 21), yra apžėlęs juodais gaurais (ten pat: 29), jis vis vien, novelės veikėjo Vitembacho žodžiais tariant, yra „išsilavinęs net daugiau, negu, prisipažinsiu, buvau manęs; mėgsta skaityti...“ (ten pat: 30). Lokių berniukas jau nebėra augintas lokių – jis tiesiog turi lokiškąją prigimtį. P. Mérimée nesibodi ir lietuviškąja gamta, priešingai – jis yra jos pakerėtas. Jo akyse ji pilna stebuklų, raganų, lokių, liūtų ir mamutų; tai „žvėrių karalystė, gūžtelynas, didžiosios įšcios“ (ten pat: 18). Kad apie lokės vaiką parašytų pasauliui, susižavėjęs P. Mérimée net mokėsi kalbėti žemaitiškai – lokių berniuko kalbos (Nastopka 1995: 42). Taigi praėjus šimtmečiams, romantinės literatūros padedamas, meškų berniukas vėl tapo žavesio objektu. Grįžo tam tikra pagarba. Tokį virsmą išgyveno ir lietuviškoji gamta. Kaip ir anksčiau, čia neapsieita be prancūzų filosofų.

1750 m. Jean-Jacques'as Rousseau laimėjo Dijono akademijos premiją už kūrinį „Ar mokslų ir menų augimas sukilnino papročius?“. Į šį klausimą atsakė griežtai neigiamai: jo žodžiais tariant, „mūsų sielos tvirko, tobulėjant mūsų mokslams ir menams“ (Ruso 1979: 25). Prancūzų švietėjų – J. Śniadeckio bendraminčių – apsuptas J.-J. Rousseau šiuo aspektu pasirodo kaip kontrkultūros propaguotojas, tam tikra prasme kovotojas prieš Apšvietą. Jis pasmerkia savo laiko dvarų kultūrą ir jai atstovaujantį žmogų (taip žavėjusius R. Descartes'ą), o jų vieton pasiūlo naują idealą. Visi J.-J. Rousseau idealai, visi jo žavesio objektai yra arba toli praeityje („Senovės politikai nuolat kalbėdavo apie papročius ir dorybę; mūsiškiai kalba vien apie prekybą ir pinigus“; Ruso 1979: 25), arba dabartyje, bet tik tokie, kuriuos progresyvūs švietėjai laiko sau tolimais. Tai buvo, pavyzdžiui, švietėjų žvilgsniu žvelgiant „išalę laike“ ir „nekultūringi“ valstiečiai (ten pat: 23), pagonyns (ten pat: 42) arba geografiškai tolimi, „primityvūs“ Amerikos čiabuviai (ten pat: 27). Viską, ką mato turint nors šiek tiek tikros vertės, J.-J. Rousseau sieja su natūralumu: arčiau šaknų ir arčiau prigimties esantis valstiečio gyvenimas bei žmogaus rankų nesuteršta gamta tampa naująja etalonine vertybe. J.-J. Rousseau, kaip ir kiti romantikai,

jaučia nostalgiją simbolinio mąstymo monizmui, tačiau realiai įveikti moderniojo dualizmo ir jo kuriamų atotrūkių nepajėgia. Jis netgi rimtai svarsto galimybę pats persikelti gyventi į laukinį Lietuvos mišką – drauge su lokių berniuku (Baliński 1846: 780–781), tačiau galiausiai plano atsisako. Kitaip tariant, J.-J. Rousseau pradeda romantinę filosofiją *par excellence*, paskelbia garsųjį šūkį „atgal į gamtą“, kurį kai kurie jo sekėjai priims labai tiesmukai.

XIX a. Jungtinėse Amerikos Valstijose išpopuliarėjo transcendentalistų klubas, įkurtas Ralpho Waldo Emersono. Jam, be kitų rašytojų, priklausė ir žymus gamtosauginės filosofijos pradininkas Henry Davidas Thoreau. Transcendentalistai buvo J.-J. Rousseau sekėjai, smarkiai paveikti jo minčių (LaFreniere 1990: 41), – „yra stipri ideologinė srovė, vedanti nuo Rousseau iki Emersono ir Thoreau“ (Temmer 1961: 113). H. D. Thoreau išgarsėjo Voldeno eksperimentu: 1845 m. liepos ketvirtąją (per JAV nepriklausomybės dieną), protestuodamas prieš šalyje dominuojančią vartotojišką gyvenimą, jis atsisakė visų civilizacijos patogumų ir beveik be jokių daiktų išsikėlė gyventi į mišką prie Voldeno ežero. Ten savo rankomis pasistatė trobelę, pasisodino pasėlių ir ėmė gyventi labai savarankišką, autonomišką, atsiskyrėlišką laukinį gyvenimą. Aiškindamas savo motyvą, H. D. Thoreau rašė:

Išėjau į mišką todėl, kad norėjau gyventi išmintingai, turėti reikalą tik su esmingais gyvenimo faktais ir įsitikinti, kad jis gali mane kažko išmokyti, ir kad prieš pat mirtį nepasirodytų, jog išvis negyvenau. Nenorėjau gyventi netikro gyvenimo [...] (Thoreau 2015: 58).

Čia matome ryškia J.-J. Rousseau vertybėmis grindžiamą mąstymo giją: *tikra ir vertinga* (išmintinga, esminga) jam reiškia būti anapus civilizacijos ir jos teikiamų patogumų, o civilizacija ir joje dominuojanti kultūra neatpažįsta tikrosios vertės, yra ją pamiršusi ir apleidusi (Thoreau 2015: 76). Ėmęs faktiškai įgyvendinti romantinį sugrįžimą į „laukinius tolius“ ir „laukinę gamtą“, H. D. Thoreau realizavo tai, apie ką J.-J. Rousseau tik svarstė ir svajojo.

Prie Voldeno praleidęs dvejus metus, H. D. Thoreau grįžo⁶ į civilizaciją ir savo patirtį aprašė knygoje *Voldenas, arba gyvenimas miške*. Jo knyga įkvėpė kitą transcendentalistą Johną Muirą imtis žygių siekiant išsaugoti laukinę, žmogaus „nepaliestą“ gamtą. J. Muiras vėliau įkūrė pirmąją pasaulio gamtosaugos organizaciją „Sierra Club“ (nuo jos ilgainiui atskilo dabar žinoma gamtosaugos organizacija „Greenpeace“), taip pat prisidėjo steigiant pirmuosius pasaulio nacionalinius parkus – laukinės gamtos apsaugojimo nuo žalingos žmonių veiklos teritorijas.

6 Ši išėjimo iš civilizacijos ir sugrįžimo į ją motyvą laikau itin būdingu romantinės žiūros bruožu: ilgesingai žiūrėdamas į „prarastą gamtinį rojų“, bet realiai su juo susiliesti nepajėgiama.

Tokiu būdu romantinė J.-J. Rousseau filosofijos linija naujai atrado (o gal išrado?) civilizacijos neliestą gamtą, ją lokalizavo Amerikoje (juk ir J.-J. Rousseau vietinių Amerikos gyventojų nelaikė civilizacija – jie, jo akimis žiūrint, buvo harmoninga gamtos dalis) ir ėmėsi šią gamtą saugoti. Saugoti šiuo atveju visų pirma reikėjo nuo savęs – kultūringųjų civilizuotų europiečių, kurių romantinis subjektas visuomet yra nutolęs nuo geismo objekto ir su juo suartėti iki galo nepajėgia.

Transcendentalistų ir J.-J. Rousseau idėjomis pagrįstos gamtosaugos idėjos su romantinės literatūros banga išplito po Europą ir ėmė konfliktuoti su ankstesnėmis (Apšvietos formuotomis) gamtos reguliavimo, optimizavimo ir užvaldymo nuostatomis. Ne išimtis – ir Lietuva. Apšvietos idėjas išpažįstančią J. Šniadecio kartą ilgainiui pakeitė tokie filosofai kaip Vydūnas, savo žvilgsnį romantiškai kreipiantys į tolius ir jaučiantys emocinį artumą gyvajai gamtai (Vydūnas 1994: 169). Europoje, įskaitant Lietuvą, romantinėmis idėjomis grįstos gamtosauginės praktikos išplito šiek tiek vėliau nei Amerikoje: pirmuosius amerikietiškojo tipo nacionalinius parkus („saugokime gamtos nepaliestumą“) čia imta steigti tik XX a. pradžioje. Lietuvoje šios idėjos atsirado tokių mokslininkų kaip Tadas Ivanauskas dėka. Atsivertus jo memuarus, nesunku pastebėti romantizmo (gal net ir paties H. D. Thoreau) įtaką. Aptardamas savo vaikystės klajones po Gudų girią, T. Ivanauskas rašo:

[...] savigarbos jausmas neleisdavo man naudotis bet kuriuo komfortu. Turėjau vykti tik pėsčias, lengvai apsilvilkęs, iš namų nesinešti jokios maisto atsargos, o valgyti tik tai, ką sumedžiosiu ir išsikepsiu ant laužo. Miegoti irgi turėjau prastai, pasiklojęs egliaškių ir samanų. Mane turėjo lydėti mano šuo, o iš prabangos dalykų, turėjau pasiimti vien degtukų ir druskos, be to, skardinę „kvortą“ vandeniui išsivirti. Buvau nutaręs nesilaikyti nei kelio, nei takų, o vadovautis vien saule ir žvaigždėmis (Ivanauskas 1955: 12).

T. Ivanauskas, išėjęs į Gudų girią, kaip ir H. D. Thoreau, mėgina įsilieti į gamtą. Bet kokia prabanga, bet kokie civilizaciją liudijantys ženklai (pavyzdžiui, takeliai, liepteliai per upelius) yra vengtini ir nepageidautini, nes jie praneša pasirodant žmoniją, suteršiančią šią gamtos šventovę. Šalto Apšvietos abejingumo gamtai ar žmogaus proto aukštinimo T. Ivanausko tekste nelikę nei pėdsako. Jis save vadina „miškiniu žmogumi“ (ten pat: 14), nešiojasi žalčius lagaminuose (ten pat: 34) ir bučiuoja pušis (ten pat: 12). Jaunasis T. Ivanauskas daug mieliau būtų tapęs lokių berniuku nei R. Descartes'o dvaro draugu. Nenuostabu, kad kaip tik šis žmogus pirmasis Lietuvoje iškėlė idėją steigti nacionalinį parką, o 1937 m. ir įsteigė gamtos apsaugos teritoriją, visų pirma saugomą nuo žmogaus veiklos, – Žuvinto rezervatą.

IŠVADOS

Straipsnyje išskiriau tris sąlygiškai apibrėžiamus santykio su gamtine aplinka tipus, smarkiai paveikusius Lietuvos gamtosaugos teoriją, – simbolinį, modernųjį (Apšvietos) ir romantinį. Jie nėra laikytini griežtai apibrėžtais chronologiškai – neturi aiškių pradžios ir pabaigos ribų, nors galima brėžti tam tikrus jų „populiarumo“ (ar šio „populiarumo“ mažėjimo) laikotarpius. Istorinis datavimas nebuvo šio straipsnio tikslas. Santykio su gamtine aplinka tipus ir jų kaitą apžvelgiau remdamasis raštijos paminklais: M. Husoviano giesmė ir Antrasis Lietuvos Statutas, mano nuomone, iliustruoja simbolinį santykį, o skirtingos padavimo apie lokių berniuką variacijos – modernųjį ir romantinį santykius. Visi trys santykio su gamtos aplinka tipai yra persmelkę visą mūsų krašto kultūrą: nuo literatūros, filosofijos iki politikos, valstybinės nomenklatūros ir teisės. Filosofinės šių mąstymo tipų nuostatos akivaizdžiai formavo ir keitė teisinę gamtosauginę bazę, kūrė ir keitė už gamtosaugą atsakingas institucijas.

Simbolinį santykį su gamtos aplinka grindžia pats simbolio pobūdis: tai ir daugiaplaniškumas (simbolis išreiškia ir save, ir kitą), ir sykiu monizmas – ir pats, ir kitas visuomet glūdi viename objekte. Taip žiūrint daug reikšmės teikiama plačiai emocijų ir jausmų aibe: simbolis, išnyrantis per emocijas, transformuoja mūsų pasaulį. Šia emocijų aibe simbolinis mąstymas susaistė žmones su gamta. Galios centras simboliniame mąstyme glūdi pačiame simbolyje, galinčiame būti ir subjektu, ir anapus subjekto. Modernioji filosofija pasaulį sekuliarizavo, o ši santykį reformavo, sukeitė galios centrus (galią perkėlė subjektui). Tuo metu atsiranda gamtos apsaugos institucijos, jų tikslas – efektyvi išteklių apsauga (ir eksploatacija): gamta saugoma žmogaus labui, dėl žmogaus naudos. Pati gamta tuo metu smarkiai transformuojama, keičiama pagal žmonių poreikius. Galiausiai, su romantine filosofija, formuojasi trečias gamtos apsaugos tipas – idealizuojantis gamtą, su nostalgija žvelgiantis į mitologizuotą simbolinį mąstymą (pirmąjį santykio tipą) ir jaučiantis panieką modernybei (antrajam santykio tipui).

LITERATŪRA

- Adorno Theodor W., Horkheimer Max 2006. *Apšvietos dialektika*, vert. Gediminas Mikėlaitis, Vilnius: Margi raštai.
- Antrasis Lietuvos Statutas. *Другий (волинський) статут великого князівства литовського 1566 року* (<http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm?fbclid=IwAR1LVgMiFQaCEJw7bq7zUxUVgM4o85pRhZj8LTznVaNbbiqluSoBW2gDOEg>).
- Avril Philippe 1692. *Voyage en divers etats d'Europe et d'Asie, Entrepris pour decouvrir un nouveau chemin à la Chine*, Paris: Claude Barbin.
- Baliński Michał 1846. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym 3*, Warszawa: Nakład i druk S. Orgelbranda księgarza.

- Benzaquén Adriana S. 2006. *Encounters with Wild Children: Temptation and Disappointment in the Study of Human Nature*, Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Connor Bernard 1698. *The History of Poland in Several Letters to Persons of Quality: Giving an Account of the Antient and Present State of that Kingdom, Historical, Geographical, Physical, Political, and Ecclesiastical & c. with several Letters relating to Physick* 1, London: Dan Brown ... A. Roper.
- Davidavičius Mantas Antanas 2020. *Ekosofijos ir ekoideologijos konfliktas: Belovežo girios atvejis*: daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Dekartas Renė 1978. *Rinktiniai raštai*, sud. Romualdas Ozolas, vert. Gvidonas Bartkus, Petras Račius, Vilnius: Mintis.
- Derrida Jacques 2008. *The Animal that Therefore I Am*, ed. Marie-Luise Mallet, New York: Fordham University Press.
- Dundulienė Pranė 1990. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius: Mokslas.
- Foucault Michel 1998. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, vert. Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos.
- Husovianas Mikalojus 2007. *Raštai*, vert. Benediktas Kazlauskas et al., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Isokas Gediminas 2006. *Lietuvos girių ir medžioklės istorija*, Vilnius: Mintis.
- Ivanauskas Tadas 1955. *Gamtininko užrašai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Ivinskis Zenonas 1986. *Rinktiniai raštai* 2, red. Paulius Jatulis, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.
- Jędrzejewska Bogumiła, Samojlik Tomasz 2005. „Rówienniki litewskich kniaziów“, in: *Ochrona i łowy. Puszcza Białowiecka w czasach królewskich*, red. Tomasz Samojlik, Białowieża: Zakład Badań Ssaków Polskiej Akademii nauk, p. 9–21.
- Keegan Bridget 2010. “The World Without Us: Romanticism, Environmentalism and Imagining Nature”, in: *A Companion to Romantic Poetry*, ed. Charles Mahoney, Chichester: Willey-Blackwell, p. 554–572.
- Kubilius Vytautas 1986. *Žanrų kaita ir sintezė*, Vilnius: Vaga.
- LaFreniere Gilbert F. 1990. “Rousseau and the European Roots of Environmental”, in: *Environmental History Review* 14 (4), Winter, p. 41–72.
- Mažeikis Gintautas 1998. *Renesanso simbolinis mąstymas*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- McKusick James 2000. *Green Writing: Romanticism and Ecology*, London: Palgrave Macmillan.
- Mérimée Prosper 1995. *Lokys*, vert. Ramutė Ramunienė, Vilnius: Baltos lankos.
- Nastopka Kęstutis 1995. „Pramanas ar portretas?“, in: Prosper Mérimée, *Lokys*, vert. Ramutė Ramunienė, Vilnius: Baltos lankos, p. 40–60.
- Plečkaitis Romanas 1989. „Kazimieras Narbutas ir šviečiamoji filosofija Lietuvoje“, in: Kazimieras Narbutas, *Raštai*, vert. Romanas Plečkaitis, Vilnius: Mintis, p. 5–24.
- Ruso Žanas Žakas 1979. *Rinktiniai raštai*, par. Antanas Rybelis, vert. Laurynas Algimantas Skūpas, Vilnius: Mintis.
- Sniadeckis Janas 2007. *Raštai*, vert. Romanas Plečkaitis, Vilnius: Margi raštai.
- Temmer Mark J. 1961. “Rousseau and Thoreau”, *Yale French Studies* 28, p. 112–121.
- Thoreau Henry David 2015. *Voldenas, arba gyvenimas miške*, vert. Rolandas Pavilionis, Vilnius: Vaga.
- Tunaitis Stepas 2001. „Socialinė filosofija Lietuvoje Apšvietos ir romantizmo idėjinių linkmių sankryžoje (I. Ołdakowskio ir J. Daniłowicziaus socialinė orientacija)“, *Filosofija. Sociologija* 3, p. 11–19.
- Vaitkevičius Vykintas 2009. “The Sacred Groves of the Balts: Lost History and Modern Research”, *Folklore* 42, p. 81–94 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol42/vaitkevicius.pdf>).
- Veljataga Pillė 2011. *Lietuvos estetinė mintis XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje: meno tautiškas ir visuomeniškas*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

Verneius Aloysius Antonius 1751. *De Re Logica: Ad Usum Lusitanorum Adolescentium Libri quinque*, Roma: Ex Typographia Palladis.

Viliūnas Dalius 2008. *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse: filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. – pirmoje XIX a. pusėje*, sud. Dalius Viliūnas, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Vydūnas 1994. *Raštai* 4, par. Vaclovas Bagdonavičius, Vilnius: Mintis.

Zarankaitė-Margienė Toma 2018. *Medžioklės fenomenas Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje XV–XVI a. (1572 m.): socioekonominis, sociopolitinis, mentalinis aspektai*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Грамматик Саксон 2017. *Деяния данов* 1, из. подгот. А. С. Досаев, И. А. Настенко, Москва: Русская панорама.

Карцов Георгий Павлович 1903. *Беловежская Пуца. Ее исторический очерк, современное охотничье хозяйство и Высочайшие охоты в Пуце*, Санкт-Петербург: Артистическое заведение А. Ф. Маркса.

Straipsnis parašytas įgyvendinant mokslo projektą „Lietuvos ekologinės filosofijos transformacijos bei jų santykis su šiuolaikine Lietuvos ekopolitika“, kurį remia Lietuvos mokslo taryba (projekto vykdymo metai 2022–2024, projekto sutarties Nr. S-PD-22-37).

Gauta 2023-02-15